

ელექტრონულად, როგორც წერილობითი ფორმის ანალოგიურად, შეთანხმებულ პირგასამტეხლოს ნამდვილობის საკითხი

თანამედროვე სამყარო ყოველდღიურ ცხოვრებაში სულ უფრო ხშირად მოიხმარს ინტერნეტს. ინტერნეტის მეშვეობით ადამიანები, სხვებს შორის, აფორმებენ სამომხმარებლო ხელშეკრულებებს. ამ გარემოებამ წარმოშვა ურთიერთობების სამართლებრივ ნორმებთან მისადაგების, საჭიროების შემთხვევაში – ახალი სამართლებრივი ნორმების შემოღების საჭიროება. ინტერნეტის განვითარების კვალდაკვალ, წარმოიქმნა ხელშეკრულების ელექტრონული ფორმა, რაც მარტივი წერილობითი ფორმის ხელშეკრულების ანალოგიად მოგვევლინა. ამ ვითარებაში წარმოიშვა სამართლებრივი საკითხი: უთანაბრდება, თუ არა ელექტრონულად შეთანხმებული სამართლებრივი კატეგორია პირგასამტეხლო წერილობითს? სხვასთან ერთად, ამ საკითხზე პასუხის გაცემაც არის წარმოდგენილი სტატიის მიზანი.

საკვანძო სიტყვები: ხელშეკრულების ელექტრონული ფორმა, ხელშეკრულების წერილობითი ფორმა, პირგასამტეხლო.

1. შესავალი

ადამიანთა თანამედროვე, სწრაფად განვითარებადი საზოგადოება სულ უფრო და უფრო ხშირად იყენებს ყოველდღიურ საქმიანობაში ინტერნეტს.

ინტერნეტის მეშვეობით ხელშეკრულებების დადება განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელდა ვაჭრობაში. ელექტრონული კომერცია სამოქალაქო სამართალურთიერთობის თანამედროვე ფორმად უნდა ჩაითვალოს, მით უფრო, ბოლო დროს, პანდემიის ვითარებაში, როდესაც დაიხურა სავაჭრო დაწესებულებები, გარდა საკვებით მოვაჭრეებისა, თუმცა არ შეზღუდულა საკურიერო მომსახურება¹. სავაჭრო დაწესებულებები აქტიურად ჩაერთვნენ ონლაინვაჭრობაში და ვებგვერდების, თუ სოციალური ქსელის მეშვეობით, მომხმარებელს გაზრდილი ინტენსივობით სთავაზობდნენ თავიანთ საქონელს, ზოგჯერ, მყიდველისთვის უფასო საკურიერო მომსახურებასთან ერთადაც.

* ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი, თბილისის საქალაქო სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა კოლეგიის სამდივნოს მთავარი კონსულტანტი – მოსამართლის თანაშემწე – მეორადი სტრუქტურული ერთეულის ხელმძღვანელი.

¹ საქართველოს პარლამენტის 2020 წლის 21 მარტის №5864-ს დადგენილებით დამტკიცდა საქართველოს პრეზიდენტის 2020 წლის 21 მარტის №1 ბრძანება „საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადების შესახებ“ (საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 21/03/2020). საქართველოს მთავრობის 2020 წლის 23 მარტის №181 დადგენილებით (საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 23/03/2020, ძალადაკარგულია, 23/05/2020) კი, „საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებასთან დაკავშირებით გასატარებელ ღონისძიებათა შესახებ“ საქართველოს პრეზიდენტის 2020 წლის 21 მარტის № 1 დეკრეტის საფუძველზე, დამტკიცდა „საქართველოში ახალი კორონავირუსის (COVID-19) გავრცელების აღკვეთის მიზნით გასატარებელი ღონისძიებები“. საქართველოს მთავრობის დადგენილების მე-7 მუხლით საგანგებო მდგომარეობის ვადით შეჩერდა ყველა საქონლის/პროდუქტის მინოდება/რეალიზაცია, გარდა სურსათისა და ზოგიერთი სხვა საქონლისა. რესტორნების, საზოგადოებრივი კვების ობიექტების, .../ორგანიზაციებში არსებული კვების ობიექტების საქმიანობა დასაშვებია იყო მხოლოდ ადგილზე მიტანის ან პროდუქტის სატრანსპორტო საშუალებით გატანის (...) მომსახურებით

პანდემიამ, როგორც მიმწოდებლის, ისე, მომხმარებლის წინაშე წარმოაჩინა მომხმარებელთან ურთიერთობაში ელექტრონული საშუალებების გამოყენების უპირატესობა და ამ ფორმის ორივე მხარისთვის სარგებლიანობას გაუსვა ხაზი.

ტექნოლოგიების მასშტაბურმა განვითარებამ წარმოშვა ძველი საკანონმდებლო ნორმების ინოვაციის და ახლის მიღების საჭიროება.² საქართველოს კანონმდებლის მიერ ცვლილებების პროცესი დაწყებულია და ევროპული გეზის გათვალისწინებით, პროგრესირებს. ამასთან, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ ინტერნეტის საყოველთაობის შედეგად, მომხმარებლის უფლებების დაცვა მარტივად ხელმისაწვდომია, შეიძლება ითქვას, ქართულ ონლაინ-ბაზარს, დეტალური საკანონმდებლო რეგულირების არარსებობის გამო, ჩავარდნა არ განუცდიდა. აღსანიშნავია, რომ ევროკავშირში მოქმედებს მომხმარებელთა უფლებების დაცვის მზარდად ჰარმონიზებული კანონმდებლობა, რაც მოიცავს დისტანციურ ვაჭრობის, უსამართლო პირობების და სამომხმარებლო კრედიტის შესახებ რეგულაციებს.³ კერძოდ, დღეისათვის ევროპის დონეზე მოქმედებს ევროპარლამენტის და ევროსაბჭოს 2011 წლის 25 ოქტომბრის № 2011/83/EU დირექტივა მომხმარებელთა უფლებების შესახებ⁴, რომელმაც შეცვალა საბჭოს 93/13/EEC დირექტივა და ევროპარლამენტისა და საბჭოს 1999/44/EC დირექტივა, ამასთან, გააუქმა საბჭოს 85/577/EEC დირექტივა და ევროპარლამენტისა და საბჭოს 97/7/EC დირექტივა. იმის გათვალისწინებით, რომ დირექტივებს არა აქვთ პირდაპირი მოქმედების ძალა, წევრი სახელმწიფოები, [ისევე, როგორც საქართველო], ვალდებული არიან უზრუნველყონ მათი იმპლემენტაცია ეროვნულ კანონმდებლობაში.⁵

საქართველოს საერთაშორისო ხელშეკრულების „ასოციირების შესახებ შეთანხმების, ერთი მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებსა და, მეორე მხრივ, საქართველოს შორის“ (ასოციირების შეთანხმება)⁶ 127-ე მუხლის მიხედვით, მხარეები აღიარებენ რა, რომ ელექტრონული კომერცია მრავალ სექტორში ზრდის ვაჭრობის შესაძლებლობებს, თანხმდებიან, რომ ხელი შეუწყონ მათ შორის ელექტრონული კომერციის განვითარებას, განსაკუთრებით ურთიერთთანამშრომლობას იმ საკითხებში, რომელიც წარმოიშობა ელექტრონული კომერციით

სტატიის მიზანია იმ როლის ხაზგასმა, რასაც თანამედროვე ტექნოლოგია სთავაზობს მომხმარებელს სამართალურითობის მეტი მოქნილობისთვის, წარმოაჩენს საკითხს, აუცილებელია, თუ არა პირგასამტეხლოს, როგორც მოთხოვნის უზრუნველყოფის საშუალების წერილობით შეთანხმება, არსებობს, თუ არა საკანონმდებლო ხარვეზის შევსების საჭიროება. შესაბამისად, ეძიებს პასუხს კითხვაზე, შეიძლება, თუ არა ჩაითვალოს, რომ ვებგვერდის მემკვიდრით დადებული ხელშეკრულება უთანაბრდება წერილობით ხელშეკრულებას და, მიიჩნევა, თუ არა, რომ ვებგვერდზე განთავსებულ ხელშეკრულების პირობებზე დათანხმებით, რომელიც შეიცავს დებულებებს პირგასამტეხლოს დარიცხვის შესაძლებლობის შესახებ, პირგასამტეხლო სავალდებულო ფორმის დაცვით არის შეთანხმებული.

² ფაჩუაშვილი ნ., ელექტრონული საშუალებებით დადებული ხელშეკრულებები, მათი ბათილობის, შეწყვეტის, მათზე უარის თქმის საფუძვლები და სამართლებრივი შედეგები, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 2019, 8.

³ Cortés P., Online Dispute Resolution for Consumers in the European Union, 2010, 6-7, <<http://hdl.handle.net/10419/181972>> [10.03.2022].

⁴ იხ. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32011L0083>> [10.03.2022].

⁵ ლაკერბაია თ., ინფორმირებული მომხმარებლის ევროპული სტანდარტი, „სამართლის ჟურნალი“, №1, 2015, 145.

⁶ საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 11/09/2014.

2. პირგასამტეხლოს, როგორც მოთხოვნის უზრუნველყოფის ვალდებულებითსამართლებრივი საშუალების, ბუნება

კრედიტორის ინტერსების დაცვის მიზნით, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი ითვალისწინებს სახელშეკრულებო ვალდებულების შესრულების უზრუნველყოფის სხვადასხვა საშუალების გამოყენების შესაძლებლობას. არსებობს ვალდებულების უზრუნველყოფის სანივთოსამართლებრივი და სახელშეკრულებოსამართლებრივი საშუალებები.^{7,8} როგორც ჩანს, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსისთვის მოთხოვნის უზრუნველყოფის საშუალებების კლასიკურ ფორმად სანივთოსამართლებრივი საშუალებები მოიაზრება, ამიტომ არასანივთოსამართლებრივ საშუალებებს, რომელთაც, როგორც აღინიშნა, სახელშეკრულებოსამართლებრივსაც უწოდებენ, საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი მოთხოვნის უზრუნველყოფის დამატებით საშუალებებად მოიხსენიებს.

ამრიგად, მოთხოვნის უზრუნველყოფის სახელშეკრულებო სამართლებრივი საშუალებებია: პირგასამტეხლო, ბე, მოვალის გარანტია, რომელთაც აქცესორულობა ახასიათებთ, ხოლო არააქცესორულია საბანკო გარანტია,⁹ რომელიც პრაქტიკაში შედარებით მაღალი ღირებულების და საბიუჯეტო სახსრების განკარგვის გზით, ელექტრონული ტენდერის გამოცხადების შედეგად,¹⁰ დადებული ხელშეკრულებების უზრუნველსაყოფად გამოიყენება.

პირგასამტეხლო ამოქმედდება ვალდებულების დარღვევის შემთხვევაში და ის, როგორც წესი, ფულადი მოთხოვნის უზრუნველყოფის¹¹ გავრცელებული საშუალებაა. კანონმდებლის ნების თანახმად, პირგასამტეხლოს დაკისრების აუცილებელი წინაპირობაა, პირგასამტეხლოზე შეთანხმების წერილობითი ფორმის დაცვა და იმ ვალდებულების დარღვევა, რომლის შესრულების უზრუნველსაყოფადაც იყო გამოყენებული პირგასამტეხლო.

როგორც აღინიშნა, პირგასამტეხლო აქცესორული ბუნებისაა,¹² რაც იმას ნიშნავს, რომ პირგასამტეხლოს გადახდის ვალდებულება ძირითადი სახელშეკრულებო ვალდებულების არსებობის გარეშე არ არსებობს. ძირითადი ვალდებულების ბათილობა გამოიწვევს დამატებითი ვალდებულების ბათილობასაც, უზრუნველყოფის შესახებ შეთანხმების ბათილობა კი, ძირითადი ვალდებულების ბათილობას არ გამოიწვევს.¹³

პირგასამტეხლოს თაობაზე შეთანხმება საჭიროებს ორმხრივი ნების გამოვლენას. ცალმხრივი აღიარება პირგასამტეხლოს თაობაზე გამოვლენილ ნებას ნამდვილად არ აქცევს და შესაბამისად, არც მისი მოთხოვნის უფლებას წარმოშობს.¹⁴

პირგასამტეხლოს, როგორც მოთხოვნის უზრუნველყოფის ერთ-ერთი საშუალების სპეციფიკა ის არის, რომ მისი დაკისრების შესაძლებლობა ხელშეკრულებით უნდა იყოს გათვალისწინებული.

⁷ ახვლედიანი ზ., ვალდებულებითი სამართალი, თბ., 1999, 76.

⁸ ჭანტურია ლ., კრედიტის უზრუნველყოფის სამართალი, თბ., 2012, 15.

⁹ ლიპარტია ნ., საბანკო გარანტია, თანამედროვე თეორია და პრაქტიკა, თბ., 2020, 75.

¹⁰ იხ. სახელმწიფო შესყიდვების სააგენტოს თავმჯდომარის 2017 წლის 14 ივნისის №12 ბრძანება „ელექტრონული ტენდერის ჩატარების წესის დამტკიცების შესახებ“, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 15/06/2017.

¹¹ ჭანტურია ლ., კრედიტის უზრუნველყოფის სამართალი, თბ., 2012, 16.

¹² მესხიშვილი ქ., კერძო სამართლის აქტუალური საკითხები, თეორია და სასამართლო პრაქტიკა, ტომი I, თბ., 2020, 89.

¹³ ახვლედიანი ზ., ვალდებულებითი სამართალი, თბ., 1999, 76.

¹⁴ მესხიშვილი ქ., კერძო სამართლის აქტუალური საკითხები, თეორია და სასამართლო პრაქტიკა, ტომი I, თბ., 2020, 91.

პირგასამტეხლოს გადახდის ვალდებულების წარმოშობა დაკავშირებულია სახელშეკრულებო ვალდებულების დარღვევასთან, შესაბამისად, პირგასამტეხლოს გამოყენების აუცილებელი პირობაა ვალდებულების დარღვევა. „პირგასამტეხლო წარმოები ვალდებულებაა, შესაბამისად, მისი მოთხოვნის უფლება მხოლოდ ძირითადი ვალდებულების დარღვევის შემდეგაა შესაძლებელი“.^{15/16} თუ არ დგინდება უფლებამოსილი პირის მიერ ვალდებულების დარღვევა, არ არსებობს პირგასამტეხლოს დაკისრების საფუძველი.

3. პირგასამტეხლოს ფორმა

3.1. წერილობითი ფორმა საქართველოს კანონმდებლობის მიხედვით

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის¹⁷ 418-ე მუხლის მე-2 ნაწილის თანახმად, შეთანხმება პირგასამტეხლოს შესახებ მოითხოვს წერილობით ფორმას.

აღსანიშნავია, რომ წერილობითი ფორმა აუცილებელია ძირითადი ვალდებულების ფორმის მიუხედავად.¹⁸

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის მიხედვით, გარიგება შეიძლება დაიდოს ზეპირად ან წერილობითი ფორმით (68-ე მუხლის 1-ლი ნაწილი).

საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 319-ე მუხლის 1-ლი ნაწილიდან გამომდინარე, ხელშეკრულების თავისუფლება რამდენიმე ასპექტით განისაზღვრება. ესენია: ხელშეკრულების შინაარსის განსაზღვრის თავისუფლება, კონტრაჰენტის არჩევის შესაძლებლობა, ხელშეკრულების ფორმის არჩევის თავისუფლება, ხელშეკრულების ტიპის არჩევის თავისუფლება და ხელშეკრულების დადების თავისუფლება.¹⁹ თუმცა, ფორმის თავისუფლების პრინციპი 68-ე მუხლის ფორმულირებიდან მხოლოდ არაპირდაპირ (ირიბად) გამომდინარეობს.²⁰ ხელშეკრულების (გარიგების) ფორმის არსებობა კერძო ავტონომიის თავისუფლებაში ჩარევის გავრცელებული გამოვლინებაა. მაგალითად, წერილობითი ფორმის საჭიროება. იგი ცალკეული სახელშეკრულებო ურთიერთობიდან გამომდინარეობს. იმ შემთხვევაში, თუ ასეთი ვალდებულება მოცემული არ არის კანონით, მხარეებს შეუძლიათ, თავიანთი სურვილისამებრ აირჩიონ ფორმის სახეობა. მაგალითად, ელექტრონული ფორმა, რომელიც წერილობითი ფორმის ქვესახეობას წარმოადგენს.²¹ პირგასამტეხლოს შესახებ შეთანხმების სავალდებულო წერილობითი ფორმის დაწესება ის გამონაკლისია, რაც ხელშეკრულების თავისუფლების პრინციპის არააბსოლუტურობას მონიშნავს.

იმ შემთხვევაში, თუ ხელშეკრულებისთვის დადგენილია სავალდებულო ფორმა, მაშინ ხელშეკრულების დადებაზე განაცხადს (ოფერტს) და მასზე აქცეპტს სჭირდება დადგენილი

¹⁵ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა კოლეგიის 2021 წლის 25 ივნისის № ას-335-2021 განჩინება, § 30.

¹⁶ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა კოლეგიის 2020 წლის 8 მაისის № ას-1482-2018, განჩინება, § 38.

¹⁷ საქართველოს პარლამენტის უწყებანი, 31, 24/07/1997.

¹⁸ ახვლედიანი ზ., ვალდებულებითი სამართალი, თბ., 1999, 79.

¹⁹ ჯორბენაძე ს., ხელშეკრულების თავისუფლების სამოქალაქო სამართალში, თბ., 2017, 103.

²⁰ სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წიგნი I, სამოქალაქო კოდექსის ზოგადი დებულებები, *ჭანტურია ლ. (რედ.)*, თბ., 2017, 368, ველი 1.

²¹ ჯორბენაძე ს., ხელშეკრულების თავისუფლების სამოქალაქო სამართალში, თბ., 2017, 131.

ფორმის დაცვა.²² აღსანიშნავია, რომ პირგასამტეხლოს შესახებ მხარეები შეიძლება შეთანხმდნენ, როგორც ძირითადი ხელშეკრულებით, ისე მისგან დამოუკიდებლად, დამატებით გაფორმებული ხელშეკრულებით. ეს უკანასკნელი წერილობით უნდა დაიდოს იმ შემთხვევაშიც, თუ ძირითადი ხელშეკრულება ზეპირია. ამასთან, გარიგებისათვის სავალდებულო ფორმა შესაძლოა განისაზღვროს თვითონ მხარეების მიერ მაშინ, როდესაც თვით კანონი გარიგებისთვის არ აწესებს რაიმე სავალდებულო ფორმას.²³

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ როგორ შედგება თვით წერილობითი დოკუმენტი, ვინაიდან ფორმის სავალდებულობის მიზანი მასში პოვნებს ასახვას.²⁴ წერილობითი ფორმის შემთხვევაში ნების გამოვლენა, რომელიც მიმართულია გარიგების წარმოშობისკენ, გამოვლენილ უნდა იქნეს ანბანური ასო-ნიშნებით.²⁵ საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 69-ე მუხლის მე-3 ნაწილის თანახმად, გარიგების წერილობითი ფორმის არსებობისას საკმარისია გარიგების მონაწილე მხარეთა ხელმოწერა. ხელმოწერა გულისხმობს გარიგებისთვის სპეციალურად შედგენილ დოკუმენტზე ხელის მოწერას. ცალმხრივი გარიგებისას საკმარისია ერთი პირის ხელმოწერა, ორმხრივი ან მრავალმხრივი გარიგებისას კი – ორი ან მეტი პირის ხელმოწერაა საჭირო.²⁶

ამრიგად, წერილობითი ხელშეკრულება გულისხმობს ასო-ნიშნებით შედგენილი ტექსტის შემცველ დოკუმენტს, რომელზეც აღბეჭდილია მხარის ან მხარეთა ხელმოწერები.

საინტერესოა, რა ფორმად უნდა იქნეს მიჩნეული ელექტრონული ტექსტური ფორმის ხელშეკრულება. წერილობითი ფორმის სახეობაა, თუ რაღაც ახალი, რომელიც წერილობით ფორმად არ ჩაითვლება? საქართველოში არც თუ ისე შორეულ წარსულში მიუთითებდნენ, რომ ელექტრონული გზით დადებული ხელშეკრულება კლასიკურად გარიგების რომელიმე ფორმას არ მიეკუთვნება.²⁷

3.2. წერილობითი ფორმა ევროპულ კანონმდებლობაში

ერთიანი ევროპული ნასყიდობის სამართლის პროექტის შემუშავების პროცესში, 2006 წლის დასაწყისში ჩამოყალიბებული „შესწორებისა და გაერთიანების გუნდის“ მიერ შეიქმნა „საერთო ჩარჩო წესების პროექტი“ (DCFR)²⁸. DCFR კერძო სამართლის ცენტრალური სფეროების ყოვლისმომცველი წესებია, მისი მიზანი იყო, იგი გამოეყენებინათ ტრანსნაციონალურ დავებთან დაკავშირებით. აგრეთვე, DCFR ევროკავშირის ქვეყნებისთვის მემკვიდრეობითი სამართლის სფეროში სრულყოფილი კოდექსის პროექტია ან ე.წ „ძირითადი კანონია“. მიუხედავად იმისა, რომ DCFR-ის პროექტზე მომუშავე ჯგუფს ძირითადად სურდა, წარმოეჩინა ნაშრომის აკადემიური ბუნება, აღნიშნული პრაქტიკაში ვერ განხორციელდა და DCFR მომა-

²² სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წიგნი I, სამოქალაქო კოდექსის ზოგადი დებულებები, *ჭანტურია ლ. (რედ.)*, თბ., 2017, 388, ველი 4.

²³ იქვე, 390, ველი 8.

²⁴ იქვე, 391, ველი 9.

²⁵ იქვე, 396, ველი 8.

²⁶ *ჭანტურია ლ.*, სამოქალაქო სამართლის ზოგადი ნაწილი, სახელმძღვანელო, თბ., 2011, 340.

²⁷ *ბენაშვილი ქ.*, ელექტრონული კომერცია – თანამედროვეობის გამოწვევა კერძო სამართალში, *ჟურნ. „კერძო სამართლის მიმოხილვა“*, №2, 2019, 90.

²⁸ *ციმერმანი რ.*, ევროპული სახელშეკრულებო სამართლის ტექსტობრივი შრეები, *ქათამაძე ნ., უსტიაშვილი გ. (მთარგ.), გეგენავა დ. (რედ.)*, სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტი, 2019, ii (ავტორის წინათქმა), 29.

ვალში მაინც პოლიტიკური პროცესის ნაწილი გახდა.²⁹ DCFR-თან დაკავშირებული ტექსტობრივი შრეები, თავდაპირველად გამოიცა 2011 წლის მაისში, ხოლო გადამუშავებული ვერსიის გამოცემა განხორციელდა 2011 წლის აგვისტოში. საბოლოოდ, აღნიშნული საფუძვლად დაედო საერთო ევროპული ნასყიდობის სამართლის შემუშავებას, რომელიც გამოიცა 2011 წლის ოქტომბერს.³⁰ იმის მიუხედავად, რომ ევროპულმა კომისიამ 2015 წელს გამოიხმო ევროპული ნასყიდობის სამართლის პროექტი, სამართლის ცნობილი გერმანელი მკვლევარი რეინჰარდ ციმერმანი მიიჩნევს, რომ „მეცნიერების ხელშია გააკეთოს ყველაფერი, რათა დასახოს და მოგვეცეს სამომავლო განვითარების საკვანძო მიმართულებები.“³¹

„საერთო ჩარჩო წესების პროექტის“ I.-1:106 მუხლის მიხედვით, პირის „ხელმოწერილი“ მოიცავს: პირის ხელნაწერ ხელმოწერას, ელექტრონულ ხელმოწერას, ან მოწინავე ელექტრონულ ხელმოწერას. და პირის მიერ შესრულებულ, ნებისმიერ სხვა ხელმოწერას თანაბარი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს.³²

გერმანიის სამოქალაქო კოდექსის 126(1)-ე მუხლის მიხედვით, თუ კანონით დადგენილია წერილობითი ფორმა, მაშინ დოკუმენტი საკუთარი ხელით უნდა იქნეს ხელმოწერილი შემდგენლის მიერ ან მასზე უნდა გაკეთდეს მისი სანოტარო წესით დამონმებული ინიციალები. 126(3)-ე მუხლის მიხედვით კი, წერილობითი ფორმა შეიძლება შეიცვალოს ელექტრონული ფორმით, თუ კანონიდან სხვა რამ არ გამომდინარეობს.³³

1911 წლის 30 მარტის ფედერალური კანონის შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსში დამატებების შეტანის შესახებ (მეხუთე ნაწილი: ვალდებულებითი სამართალი) მე-13 მუხლის 1-ლი პუნქტის თანახმად, ხელშეკრულება, რომლისათვისაც კანონით გათვალისწინებულია წერილობითი ფორმა, უნდა იყოს ხელმოწერილი ყველა იმ მხარის მიერ, ვინც ამ ხელშეკრულებით უნდა გახდეს ვალდებული.

ამავე კანონის მე-14 მუხლის 1-ლი პუნქტი კი აწესებს, რომ ხელმოწერა უნდა შესრულდეს საკუთარი ხელით. ამავე მუხლის 2bis პუნქტის თანახმად, საკუთარი ხელით შესრულებულ ხელმოწერას უთანაბრდება აუთენტურ დროის შტამპთან კავშირში არსებული აუთენტური ელექტრონული ხელმოწერა 2016 წლის 18 მარტის ელექტრონული ხელმოწერის შესახებ ფედერალური კანონის გაგებით. დასაშვებია აღნიშნული საკითხის განსხვავებული კანონისმიერი ან სახელშეკრულებო მოწესრიგება.³⁴

ნიდერლანდების სამოქალაქო კოდექსის 6.5 ტიტულის 6:227a მუხლის „ელექტრონული საკომუნიკაციო საშუალებებით დადებული ხელშეკრულებები“ მიხედვით, 1. თუკი კანონისმიერი ნორმა ითვალისწინებს იმას, რომ ხელშეკრულება შეიძლება კანონიერად და უხარვეზოდ (უცილობლად) დაიდოს მხოლოდ წერილობითი ფორმით, მაშინ ეს ფორმალური მოთხოვნა დაკმაყოფილებულად ჩაითვლება ასევე იმ შემთხვევაშიც, თუკი ხელშეკრულება იდება ელექტრონული საკომუნიკაციო საშუალებებით და: a. ხელშეკრულება არის და რჩება მხარეთათ-

²⁹ იქვე, 32.

³⁰ იქვე, 36.

³¹ იქვე, ii (ავტორის წინათქმა).

³² Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR) Articles and Comments, Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group), 56, <<https://bit.ly/3KC1nzM>> [10.03.2022].

³³ კროპპოლერი ი., გერმანიის სამოქალაქო კოდექსი, სასწავლო კომენტარი, დარჯანია თ., ქეჭელაშვილი ზ. (მთარგმნელები), ჩაჩანიძე ე., დარჯანია თ., თოთლაძე ლ. (რედ.), მე-13 გამოც., თბ., 2014, 53.

³⁴ შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსი (2017 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით), ქეჭელაშვილი ზ. (მთარგ.), თბ., 2018, 264-265, <https://www.notary.ge/res/docs/gare/Swiss_Civil_%20Code.pdf> [10.03.2022].

ვის ხელმისაწვდომი; b. ხელშეკრულების ავტენტურობა საკმარისად არის უზრუნველყოფილი; c. ხელშეკრულების დადების მომენტი შეიძლება განისაზღვროს საკმარისი სარწმუნოობით, და d. მხარეთა იდენტიფიკაცია საკმარისი სარწმუნოობით შეიძლება მოხდეს.³⁵

შეჯამებისთვის, უნდა აღინიშნოს, რომ ევროპული კანონმდებლობა ხელშეკრულების წერილობით ფორმასთან ერთად აღიარებს და წერილობით ფორმას უთანაბრებს ტექსტურ ფორმას ხელმოწერის გარეშე, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ შესაძლებელი რჩება ხელშეკრულების მხარეთა ვინაობის და მათ მიერ გამოხატული ნების ავტენტურობის დადგენა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში მოქმედებს „ელექტრონული დოკუმენტისა და ელექტრონული სანდო მომსახურების შესახებ“ საქართველოს კანონი.³⁶

ამ კანონის მიხედვით, ელექტრონული ხელმოწერა არის ელექტრონულ მონაცემთა ერთობლიობა, რომელიც დაერთვის ან ლოგიკურად უკავშირდება ელექტრონულ დოკუმენტს და ელექტრონული დოკუმენტის ხელმოსაწერად გამოიყენება. ამავე კანონის 3.1. მუხლის მიხედვით, კვალიფიციურ ელექტრონულ ხელმოწერას აქვს პირადი ხელმოწერის თანაბარი იურიდიული ძალა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს კანონი გვთავაზობს ხელშეკრულების დისტანციურად დადების, ისევე, როგორც სამართალურთიერთობის მონაწილის მიერ ნების გამოვლენის ავტენტურობაში დარწმუნების შესაძლებლობას, რაც ხელს უწყობს ურთიერთობის გამარტივებას და სისწრაფეს.

ფინანსურ ბაზარზე ბანკებთან ერთად ბოლო დროს გამორჩეულად მომრავლდა სხვა არასაბანკო, სესხის გამცემი დაწესებულებები, რომ არაფერი ითქვას, იმ ფიზიკურ პირებზე, რომლებიც გასცემენ სარგებლიან სესხს, მათ შორის, უძრავი ქონებით უზრუნველყოფილს. სამომხმარებლო სესხის, რომელიც მაღალი საპროცენტო სარგებლის დარიცხვის პირობით გამოირჩევა, გაცემის მომრავლებამ, წარმოშვა მარეგულირებლის მხრიდან გარკვეული წესების შემოღების აუცილებლობა. აღნიშნულის შესაბამისად, საქართველოს ეროვნული ბანკის პრეზიდენტის 2016 წლის 23 დეკემბრის №151/04 ბრძანებით დამტკიცდა *ფინანსური ორგანიზაციების მიერ მომსახურების განვებისა მომხმარებელთა უფლებების დაცვის წესი*, თანდართულ, *კრედიტის ეფექტური საპროცენტო განაკვეთის გაანგარიშების პრინციპთან ერთად*.³⁷

წესის შემუშავების მიზანი იყო საფინანსო სექტორის ფინანსური მდგრადობისა და გამჭვირვალობის ხელშეწყობა, ასევე, საფინანსო სექტორისადმი საზოგადოების ნდობის ამაღლების, მომხმარებელთა ინტერესების მაქსიმალურად დაცვის და ბაზარზე არსებული საფინანსო პროდუქტების შესახებ ინფორმაციის გამჭვირვალობის უზრუნველყოფა, რასაც, თავის მხრივ, მნიშვნელოვნად უნდა შეეწყოს ხელი როგორც მომხმარებლის მიერ ახალი საფინანსო პროდუქტებით აქტიური გამოყენების, ასევე მათთან დაკავშირებული სხვადასხვა რისკების შემცირებისთვის.

წესის მიხედვით, ფინანსური ორგანიზაცია ვალდებულია, ხელშეკრულების გაფორმებამდე – მიუხედავად იმისა, ხელშეკრულება დისტანციურად (ინტერნეტით) ფორმდება თუ მატერიალურად (საფინანსო დაწესებულების ფილიალში), ასევე პროდუქტის შეთავაზების

³⁵ ნიდერლანდების სამოქალაქო კოდექსი (2019 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით), *ჭეჭელაშვილი ზ. (მთარგ.)*, თბ., 2021, 520, <https://www.notary.ge/res/docs/gare/Dutch_Civil_%20Code.pdf> [10.03.2022].

³⁶ საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 10/05/2017.

³⁷ საქართველოს ეროვნული ბანკის პრეზიდენტის 2016 წლის 23 დეკემბრის №151/04 ბრძანება, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 28/12/2016.

პროცესში, მომხმარებელს აცნობოს მისთვის სასურველ პროდუქტთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი რისკები. ასეთი რისკი შეიძლება იყოს, მაგალითად, სესხზე გადასახდელი თანხის ზრდის რისკი, რაც იმ შემთხვევაში შეიძლება დადგეს, თუ მომხმარებელს შემოსავალი ლარში აქვს, სესხს უცხოური ვალუტით იღებს, ლარი კი უცხოურ ვალუტასთან მიმართებაში გაუფასურდება. ასევე, სესხის გადაუხდელობასთან დაკავშირებული რისკები (მაგალითად, ჯარიმების დარიცხვის, მიმდინარე ანგარიშების დაყადაღების, მის საკუთრებაში არსებული უძრავ-მოძრავი ქონების კრედიტის დასაფარად შესაძლო რეალიზაციის) რისკებზე.

აღნიშნული წესის მე-5 მუხლის თანახმად, ფინანსური ორგანიზაცია ვალდებულია სპეციფიკურ საფინანსო პროდუქტებთან დაკავშირებულ ხელშეკრულებებს გაუკეთოს თავსართი, რომელსაც უნდა ჰქონდეს სავალდებულო სათაური – „ხელშეკრულების მნიშვნელოვანი პირობები“ და მასში ინფორმაცია მოცემული უნდა იყოს მომხმარებლისათვის ადვილად აღსაქმელი ფონტის ზომით, მაგრამ არანაკლებ 12-ისა. წესი ასევე ითვალისწინებს, რომ სპეციფიკურ საფინანსო პროდუქტებთან დაკავშირებულ როგორც მატერიალური, ისე ელექტრონული ფორმით არსებულ ხელშეკრულებაში, სხვა დებულებებს შორის, მოცემული უნდა იყოს შეთანხმება შესაძლო პირგასამტეხლოს შესახებ (წესის 6.3.„თ“ მუხლი).

ამრიგად, წესი ეხმიანება იმ რეალობას, რომ სესხის ხელშეკრულება შეიძლება დისტანციურადაც გაფორმდეს და დასაშვებად აცხადებს საფინანსო პროდუქტის პირობებზე დისტანციურად, მათ შორის, დაცული და უსაფრთხო ელექტრონული არხებით შეთანხმებას. ასეთ შემთხვევაში, შეთანხმების ძალაში შესვლამდე, ფინანსურმა ორგანიზაციამ უნდა უზრუნველყოს მის მიერ ამ წესის შესაბამისად მიწოდებული ინფორმაციის მომხმარებლის მხრიდან მიღების და გაცნობის, ასევე შეთავაზებულ პირობებზე თანხმობის დადასტურება. მომხმარებლის თანხმობის დადასტურების შემდეგ ძალაში შედის შეთანხმებული პირობები (წესის 3.8 მუხლი).

4. სასამართლო პრაქტიკა

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს საერთო სასამართლოების მიერ განხილულ სამოქალაქო საქმეებს შორის, ვალდებულებითსამართლებრივი კატეგორიის დავებიდან სესხის (საბანკო კრედიტი), ხელშეკრულებიდან გამომდინარე საქმეები, რაოდენობის მიხედვით, აშკარა დომინანტობით გამოირჩევა. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს მიერ გამოქვეყნებულ საქართველოს საერთო სასამართლოებში განხილული საქმეების სტატისტიკის მიხედვით, 2020 წლის განმავლობაში³⁸ განხილული 116 310 სამოქალაქო დავიდან აშკარა უმრავლესობა წარმოადგენდა ვალდებულებითსამართლებრივს – 92 677, რომელთაგან სესხის ხელშეკრულებიდან წარმოშობილი დავების რაოდენობა შეადგენდა 65 350, მაშინ, როდესაც, მაგალითად, ტურისტული მომსახურების გამო დავათა რიცხვი მხოლოდ 2 იყო, სატრანსპორტო ექსპედიციის გამო ურთიერთობიდან წარმოშობილის კი – 4³⁹.

აღნიშნულის მიუხედავად, საქართველოს სასამართლო პრაქტიკა არ გამოირჩევა ელექტრონული ფორმით დადებული ხელშეკრულებების შესახებ სასამართლოს გადაწყვეტილებების სიუხვით. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს პრაქტიკა ჯერ-ჯერობით მხოლოდ

³⁸ უფრო ახალი მონაცემი სტატისტიკის მომზადების დროისთვის გამოქვეყნებული არ არის (ავტორის შენიშვნა).
³⁹ საქართველოს საერთო სასამართლოებში განხილული საქმეების სტატისტიკა, ხელმისაწვდომია ბმულზე <<https://www.supremecourt.ge/statistical2020/>> [10.03.2022].

მწირ განმარტებებს შეიცავს ელექტრონულ ხელშეკრულებებთან დაკავშირებით. შესაძლოა, ეს იმიტაც არის გამოწვეული, რომ ქვემდგომი ინსტანციის სასამართლოების მიერ შესაბამის საქმეთა გადაწყვეტის დროს არ ყოფილა დაშვებული სამართლებრივი უსწორობები ან არ ყოფილა წარდგენილი დასაბუთებული საკასაციო პრეტენზია.

საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა პალატის 2016 წლის 9 მარტის განჩინებით საქმეზე №ას-898-848-2015 (§ 57), საკასაციო პალატამ არ გაიზიარა კასატორის მოსაზრება, რომ გასხვისების მსურველის მიერ ელექტრონული ფორმით განხორციელებული ოფერტით და პოტენციური მყიდველის მიერ მისი აქცეპტირებით, მხარეებს შორის ნასყიდობის ხელშეკრულება ითვლება დადებულიად. საკასაციო სასამართლოს ეს დასკვნა ლოგიკურად ვერ ჩაითვლება, მისივე შემდეგი განმარტების გათვალისწინებით: „59. ... თანამედროვე პრაქტიკაში გავრცელებულია ე.წ. ელექტრონული ხელშეკრულებების დადება. მხარეები სხვადასხვა ელექტრონული ვაჭრობის საშუალებებით ყოველდღიურად დებენ ხელშეკრულებებს. აღნიშნული ფორმით დადებული ხელშეკრულება შეფასებულია როგორც მართი წერილობითი ფორმით დადებულ ხელშეკრულებასთან გათანაბრებული ხელშეკრულება.“⁴⁰ როგორც ჩანს, საკასაციო სასამართლო თავის დასკვნას ამ მსჯელობით ამართლებს: „... , საკასაციო პალატას მიაჩნია, რომ ელექტრონული ხელმოწერების გამოყენების არარსებობის პირობებში, ელექტრონული აუქციონის სისტემა ვერ უზრუნველყოფს აუქციონის წარმოების პროცესში გასხვისების მსურველის და პოტენციური მყიდველის იდენტიფიცირების რაიმე ისეთი შესაძლებლობის არსებობას, რაც გამორიცხავდა არაუფლებამოსილი პირის მიერ გარკვეული მოქმედების განხორციელებას. სწორედ აღნიშნულითაც არის განპირობებული მხარეთა შორის დამატებით ხელშეკრულების გაფორმების აუცილებლობა.“ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ უძრავი ნივთზე გარიგების გასაფორმებლად რთული წერილობითი ფორმის დაცვის სავალდებულობის გათვალისწინებით, ელექტრონული ხელმოწერის გამოყენებაც არ იქნებოდა საკმარისი, თუ არ მოხდებოდა ხელმოწერების დამონმება. შესაბამისად, საკასაციო სასამართლოს ალბათ სწორედ ის უნდა აღენიშნა, რომ ელექტრონული ხელმოწერის გამოყენების მიუხედავად, ნამდვილი არ იქნებოდა უძრავ ნივთთან დაკავშირებით დადებული გარიგება, რადგან მხარეთა მიერ ნების გამოვლენა არ ყოფილა დამონმებული ნოტარიუსის ან მარეგისტრირებული ორგანოს უფლებამოსილი პირის მიერ.

საქართველოს სასამართლო პრაქტიკაზე არაპირდაპირი, მაგრამ სარეკომენდაციო ხასიათის ეფექტი შეიძლება გააჩნდეს ევროპის მართლმსაჯულების სასამართლოს გადაწყვეტილებაში ჩამოყალიბებული განმარტებებს. საქმეზე *სს ჰომე კრედიტ სლოვაკია კლარა ბიროვას წინააღმდეგ (Home Credit Slovakia, a.s. v Klára Bíróová)*, N C-42/15, 2016 წლის 9 ნოემბრის გადაწყვეტილებით⁴¹ სასამართლომ დაადგინა, რომ კლიენტთან გაფორმებული ხელშეკრულება მიჩნეულ უნდა ყოფილიყო უპროცენტო სესხად, ჯარიმის დაკისრების შესაძლებლობის გარეშე, იმ საფუძველით, რომ მომხმარებელს არ მიეწოდა აუცილებელი ინფორმაცია დირექტივის [2008 წლის 23 აპრილის ევროპარლამენტის და საბჭოს 2008/48/EC დირექტივის]⁴² 10(2) მუხლის შესაბამისად, მისი შესაძლო პასუხისმგებლობის მოცულობის შესახებ.

⁴⁰ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა პალატის 2016 წლის 9 მარტის განჩინება საქმეზე № ას-898-848-2015, <http://prg.supremecourt.ge/DetailViewCivil.aspx#_ftn1> [10.03.2022].

⁴¹ სს ჰომე კრედიტ სლოვაკია კლარა ბიროვას წინააღმდეგ (Home Credit Slovakia, a.s. v Klára Bíróová), N C-42/15, 2016 წლის 9 ნოემბრის გადაწყვეტილება, <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-42/15>> [10.03.2022].

⁴² <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0048>> [10.03.2022].

5. დასკვნა

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე ევროპული კანონმდებლობა დასაშვებად მიიჩნევს და ხელშეკრულების წერილობით ფორმას უთანაბრებს ელექტრონულ ტექსტურ ფორმას.

საქართველოს მოქმედი კანონმდებლობის ცალკეული ნორმები („ელექტრონული დოკუმენტისა და ელექტრონული სანდო მომსახურების შესახებ“ საქართველოს კანონი, საქართველოს ეროვნული ბანკის პრეზიდენტის 2016 წლის 23 დეკემბრის №151/04 ბრძანება) ასევე დასაშვებად აცხადებს ელექტრონულ ფორმას ცალკეულ ფინანსურ ხელშეკრულებასთან მიმართებით. შესაბამისად, უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს კანონმდებლობა თანამედროვე ევროპულ ტენდენციას არ ჩამორჩენია და შეიძლება ითქვას, რომ **ელექტრონული ტექსტური ფორმა წერილობითი ხელშეკრულების სახეა**. ამ გარემოების გათვალისწინებით, უპირიანი იქნება, თუ საქართველოს სამოქალაქო კოდექსშიც იქნება შეტანილი შესაბამისი ცვლილებები და, კერძოდ, ხელშეკრულების წერილობითი ფორმა განიმარტება არა მხოლოდ როგორც ტექსტური ფორმა, რომელზეც აღბეჭდილია მხარის (მხარეთა) ხელმოწერები, არამედ ელექტრონული არხის მეშვეობით შეთანხმებული ფორმაც, თუნდაც მხარეთა მიერ შესაბამის ტექსტურ ფორმაზე არ იყოს დატანილი ელექტრონული ხელმოწერა, ხოლო პირგასამტეხლოს წერილობით ფორმას გაუთანაბრდება ელექტრონული ფორმით შეთანხმებული დებულება პირგასამტეხლოს შესახებ. მით უფრო იმის გათვალისწინებით, რომ საქართველომ ასოცირების ხელშეკრულების ფარგლებში იკისრა ელექტრონული კომერციის ხელშეწყობის ვალდებულება. პირგასამტეხლოს შესახებ შეთანხმება კი, რომელიც ფულადი მოთხოვნის უზრუნველსაყოფად გამოიყენება, ასეთი საქმიანობის თანმდევი საკითხია. შესაბამისად, შესაძლო ცვლილებები უნდა შეეხოს საქართველოს სამოქალაქო კოდექსის 69-ე მუხლის 1-ელ და 418-ე მუხლის მე-2 ნაწილებს.

ბიბლიოგრაფია:

1. შვეიცარიის სამოქალაქო კოდექსი (2017 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით), *ჭეჭელაშვილი ზ. (მთარგმ.)*, თბ., 2018, 264-265, <https://www.notary.ge/res/docs/gare/Swiss_Civil_%20Code.pdf> [10.03.2022].
2. ნიდერლანდების სამოქალაქო კოდექსი (2019 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით), *ჭეჭელაშვილი ზ. (მთარგმ.)*, თბ., 2021, 520, <https://www.notary.ge/res/docs/gare/Dutch_Civil_%20Code.pdf> [10.03.2022].
3. *ახვლედიანი ზ.*, ვალდებულებითი სამართალი, თბ., 1999, 76, 79.
4. *ბენაშვილი ქ.*, ელექტრონული კომერცია – თანამედროვეობის გამოწვევა კერძო სამართალში, *ჟურნ. „კერძო სამართლის მიმოხილვა“*, №2, 2019, 90.
5. *კროპოპოლერი ი.*, გერმანიის სამოქალაქო კოდექსი, სასწავლო კომენტარი, *დარჯანია თ., ჭეჭელაშვილი ზ. (მთარგმ.)*, ჩაჩანიძე ე., დარჯანია თ., თოთლაძე ლ. (რედ.), მე-13 გამოც., თბ., 2014, 53.
6. *ლაკერბაია თ.*, ინფორმირებული მომხმარებლის ევროპული სტანდარტი, *ჟურნ. „სამართლის ჟურნალი“*, №1, 2015, 145.
7. *ლიპარტიანი ნ.*, საბანკო გარანტია, თანამედროვე თეორია და პრაქტიკა, თბ., 2020, 75.
8. *მესხიშვილი ქ.*, კერძო სამართლის აქტუალური საკითხები, თეორია და სასამართლო პრაქტიკა, ტომი I, თბ., 2020, 89, 91.
9. *ფაჩუაშვილი ნ.*, ელექტრონული საშუალებებით დადებული ხელშეკრულებები, მათი ბათილობის, შეწყვეტის, მათზე უარის თქმის საფუძვლები და სამართლებრივი შედეგები, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 2019, 8.

10. ციმერმანი რ., ევროპული სახელმწიფოებო სამართლის ტექსტობრივი შრეები, *ქათამაძე ნ. და გიორგი უსტიაშვილი გ. (მთარგ.), გეგენავა დ. (რედ.)*, სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტი, 2019, ii (ავტორის წინათქმა), 29.
11. *ჭანტურია ლ. (რედ.)*, სამოქალაქო კოდექსის კომენტარი, წიგნი I, სამოქალაქო კოდექსის ზოგადი დებულებები, თბ., 2017, 368, ველი 1, 388, ველი 4, 390, ველი.
12. *ჭანტურია ლ.*, სამოქალაქო სამართლის ზოგადი ნაწილი, სახელმძღვანელო, თბ., 2011, 340.
13. *ჭანტურია ლ.*, კრედიტის უზრუნველყოფის სამართალი, თბ., 2012, 15-16.
14. *ჯორბენაძე ს.*, ხელშეკრულების თავისუფლების სამოქალაქო სამართალში, თბ., 2017, 103, 131.
15. *Cortés P.*, Online Dispute Resolution for Consumers in the European Union, 2010, <<http://hdl.handle.net/10419/181972>> [10.03.2022].
16. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR) Articles and Comments, Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group), <<https://bit.ly/3KC1nzM>> [10.03.2022].
17. ევროპარლამენტის და ევროსაბჭოს 2011 წლის 25 ოქტომბრის N 2011/83/EU დირექტივა მომხმარებელთა უფლებების შესახებ, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32011L0083>> [10.03.2022].
18. ევროპარლამენტის და საბჭოს 2008 წლის 23 აპრილის 2008/48/EC დირექტივა, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0048> [10.03.2022].
19. საქართველოს საერთაშორისო ხელშეკრულება „ასოცირების შესახებ შეთანხმების, ერთი მხრივ, ევროკავშირის და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებსა და, მეორე მხრივ, საქართველოს შორის“, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 11/09/2014.
20. საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, საქართველოს პარლამენტის უწყებანი, 31, 24/07/1997.
21. „ელექტრონული დოკუმენტისა და ელექტრონული სანდო მომსახურების შესახებ“ საქართველოს კანონი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 10/05/2017.
22. საქართველოს პარლამენტის 2020 წლის 21 მარტის №5864-ს დადაგენილება, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 21/03/2020.
23. საქართველოს მთავრობის 2020 წლის 23 მარტის №181 დადგენილება, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 23/03/2020, ძალადაკარგულია, 23/05/2020.
24. საქართველოს ეროვნული ბანკის პრეზიდენტის 2016 წლის 23 დეკემბრის №151/04 ბრძანება საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 28/12/2016.
25. სახელმწიფო შესყიდვების სააგენტოს თავმჯდომარის 2017 წლის 14 ივნისის №12 ბრძანება „ელექტრონული ტენდერის ჩატარების წესის დამტკიცების შესახებ“, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, ვებგვერდი, 15/06/2017.
26. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა კოლეგიის 2021 წლის 25 ივნისის № ას-335-2021 განჩინება.
27. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა კოლეგიის 2020 წლის 8 მაისის № ას-1482-2018, განჩინება.
28. საქართველოს უზენაესი სასამართლოს სამოქალაქო საქმეთა პალატის 2016 წლის 9 მარტის განჩინება საქმეზე № ას-898-848-2015.
29. სს ჰოუმ კრედიტ სლოვაკია კლარა ბიროვას წინააღმდეგ (Home Credit Slovakia, a.s. v Klára Bíróová), № C-42/15, 2016 წლის 9 ნოემბრის გადაწყვეტილება, <<https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-42/15>> [10.03.2022].
30. <<https://www.supremecourt.ge/statistical2020/>> [10.03.2022].